

БОРОДЕНКО О.В. (Чорноморський державний університет
ім.П.Могили, Миколаїв)

СМЕРТЬ ЯК «ВОРОГ»; СМЕРТЬ ЯК «ПОВЕРНЕННЯ»

(ТАНАТОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У АНДРІЯ ПЛАТОНОВА)

Аналізується танатологічна проблематика російського письменника А. Платонова у рамках його філософсько-антропологічних поглядів, пов'язаних з осмисленням людського буття, тілесності та духовності.

Ключові слова: смерть, вмирання, екзистенційна символіка, світопереживання, духовність, тілесність, людське буття.

© Бороденко О.В.

Бороденко О. В. СМЕРТЬ КАК «ВРАГ»; СМЕРТЬ КАК «ВОЗВРАЩЕНИЕ» (ТАНАТОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА У АНДРЕЯ ПЛАТОНОВА) Анализируется танатологическая проблематика Андрея Платонова в рамках его философско-антропологических взглядов, связанных с осмыслением человеческого бытия, телесности и духовности.

Ключевые слова: смерть, умирание, экзистенциальная символика, миропереживание, духовность, телесность, человеческое бытие.

Borodenko O.V. A DEATH LIKE «ENEMY»; A DEATH LIKE «RETURN» (THANATHOLOGIC PROBLEMS IN ANDREI PLATONOV'S WORKS) Analysis of interpretation the thanathologic problems by Andrei Platonov like a part of his philosophical anthropologic opinions. The study to existential symbolism in the philosophical anthropologic opinions of prose by Andrei Platonov occupies a central place of investigation in this article. The point at issue in this cause is sense and destination of human in philosophical ideas by Andrei Platonov (1899-1951), the Russian writer, author of many interesting and important works. In recent years, researches have become increasingly interested in philosophical problems of human fleshliness, death and dying, symbolism of human being. Many recent studies have focused on interpretation these moments of Post-modernist philosophy (death of subject, symbolism of death, outliving process with his periods too).

Death is life's ending for science conceptions. Let us say that vital processes are those by which organisms develop or maintain themselves. These processes include chemosynthesis, photosynthesis, cellular respiration, cell generation, and maintenance of homeostasis.

Then death is the ending of the vital processes by which an organism sustains itself. However, life's ending is one thing, and the condition of having life over is another. 'Death' can refer to either. Thus death can be a state (being dead), the process of extinction (dying), or one of three events that occur during the dying process. Death in all of these senses can be further distinguished from events—such as being shot with an arrow—that cause death.

Although considerable amount of research has been devoted to anthropologic aspects of onthology problems in A.Platonov's creation, few attempts have been made to investigate the connection between conceptions by A.Platonov and Russian religion philosophy.

My results coincide with opinions by M.Geller, L.Shubin, S.Semenova, S.Bocharov and other specialists. They regard what conception by A.Platonov emerged from N.Fedorov's work "The

Philosophy of Common Affair”. Fedorov assessed the life of mankind like a mutual hostility and enmity. The people must be consolidated on the basis of equality and the understanding of blood relationship. All the generations must be consolidated to one in perspective for defense of death. The problems of death and dying are part of human being problems have many different senses and interpretations. The thanatologic problems by Andrei Platonov touch on questions of human fleshliness like the part of mashinary, the part of industrial encirclement, the problems of human desomatization.

Key words: death, dying, existential symbolism, outliving, spirituality, fleshliness, human being.

Дослідники творчості Андрія Платонова зазначають, що мотив вмирання людини, тема людської смерті є важливими для цього письменника.

Як помітила С.Семенова, «відбиток повільного згасання», «змученість смертю» лежить в нього на усьому: не лише на живих істотах, але й на речах, предметах, навіть на стихіях світу – і вітер «посмертний», і пісок «старий», і житло «зжите, витрачене», «вбите та померле» [1,490].

Зацікавленість темою смерті зближує А. Платонова не лише з традицією російської та світової філософії, але й з філософсько-антропологічними течіями ХХ ст. Як досить влучно зауважив О.Демичев, філософська антропологія ХХ ст. характеризується, зокрема, «переорієнтацією з традиційної ідеї вітальності на ідею тимчасовості, кінцевості, смертності людського існування. Теми кінця, занепаду, «смерті людини», «смерті автора» стали знаковими, навіть культовими» [2,159]. Це вказує на актуальність нашої проблематики.

Цілями цього дослідження є:

- 1) окреслити підходи А.Платонова до проблеми смерті та безсмертя;
- 2) показати зв'язок філософії А.Платонова з філософією Миколи Федорова, осмислення Платоновим проблем смерті та безсмертя у контексті фєдорівської філософії;
- 3) показати сприйняття смерті людиною в творах А.Платонова, становлення людини до смерті (у зв'язку з символікою циклічності людського життя);
- 4) проаналізувати типи світопереживання в філософії А.Платонова. Стисло аналізуючи останні публікації з нашої тематики, відзначимо в першу чергу праці С. Г. Семенової. Російська дослідниця проводить паралелі між творчістю Миколи Федорова та Андрія Платонова, обґрунтовуючи думку про величезний вплив фєдорівських ідей (в т.ч. танатологічних) на платонівську творчість. С. Семенова (зокрема, у вступі до Зібрання творів М. Федорова) розмежовує фєдорівську ідею боротьби зі смертю, ставлячи другий вид боротьби на чільне місце як справжнє екзистенційне покликання людини. У загаданій вище вступній статті С. Семенова згадує концепцію В. Вернадського про «майбутню автотрофну людину», що будуватиме свій організм як рослина за рахунок косної речовини. В. Вернадський також помітно вплинув на А. Платонова, бо концепція «живої речовини» є справжнім викликом смертності існування. С. Семенова розвиває свої ідеї в інших публікаціях (стаття «Н. Ф. Федоров» («Литературная газета», листопад 1989; стаття «Н. Федоров и Ф. Ницше») (ж.«Вопросы философии» 1993, №1; «В усилии к будущему времени...» та інших.

Досить цікавими є спроби Л. В. Карасьова «тілесно» інтерпретувати текст. Метод, який сам автор назвав «онтологічною поетикою», дозволяє йому дати власне тлумачення символіко-художнім конструкціям у творах класиків, зокрема, А. Платонова. Торкається дослідник й танатологічної тематики.

Назвемо основні публікації Л. Карасьова із цієї проблематики: «Знаки покинутого детства («постоянное» у Платонова)» («Вопросы философии» 1990, №2); «Вверх и вниз (Достоевский и Платонов)» (Вопросы философии 2000, №6; «Смех и стыд у Платонова» (Человек 1993, №5).

Праця В. Ш. Сабірова «О мировоззренческих основах современной западной танатологии» (ж. «Человек» 2002, №5) допомагає локалізувати танатологічні концепції А. Платонова у межах філософської антропології ХХ століття.

З досліджень українських вчених виокремимо монографію Ольги Гомілко «Метафізика тілесності» (К., 2001), у якій автор торкається питання подолання смерті, про способи створення т. зв. «колективного тіла» у тоталітарному суспільстві, завдяки чому людина відкриває для себе нову онтологічну можливість). Усі вищезазначені мотиви притаманні творчості А. Платонова, допомагають краще зрозуміти його філософські ідеї.

Проблеми смертності людини у зв'язку із релігією та питаннями трансцендентного порушуються у працях В. Табачковського «Людина Екзистенція – Історія» (1996), Н. Хамітова «Философия. Бытие. Человек. Мир» (2006) та інших.

У названих вище публікаціях все ж таки недостатньо аналізується осмислення проблеми смерті людини А. Платоновим саме в межах його філософсько-антропологічних поглядів, пов'язаних з осмисленням людського буття. Тому метою цієї статті є заповнити існуючу прогалину.

Протягом двадцятого століття танатологічна проблематика розроблялась фактично усіма філософськими школами та напрямками. Танатологічна проблематика є антропологічною за своєю сутністю.

У психоаналізі смерть постає як несвідомий імпульс людських інстинктів та поривань. Фрейдівський «потяг до смерті» є деструктивним та агресивним за своєю сутністю. Йому протистоїть Ерос (інстинкт життя, сексуальності та самозбереження). Боротьба Ероса і Танатоса визначається психоаналітиками як активний, вирішальний базис життя та психічної діяльності людини.

В онтологічній площині розглядає смерть М. Гайдеггер. У нього життя є «буттям-до-смерті», а людина постулюється у світі усвідомленням власної смертності: «Істинне буття-до-смерті», за М. Гайдеггером, є основою смислотворчості людини. У «Вступі до метафізики» (1935) він отожднює смерть та життя. Для нього – це спосіб бути, що його переймає тут-буття, оскільки воно є. У найширшому трактуванні смерть є феноменом життя, а страх перед смертю – це страх перед найсуттєвішою та неподоланною можливістю буття [3,173].

Г. Маркузе переводить розгляд танатологічних питань з онтологічної у соціальну та культурологічну площину. Для нього смерть – це символ несвободи та поразки людини у сучасній цивілізації: «Мовчазна професійна угода» з фактом смерті та хвороб – вірогідно, один з найширше розповсюджених виразів інстинкту смерті – або, точніше, його соціального застосування, оскільки у репресивній цивілізації сама смерть стає інструментом придушення [4,254].

Ф. Арієс розвиває цю традицію. Він висуває теорію п'яти етапів сприйняття смерті в європейській культурі: від «прирученої смерті» (архаїчний період), коли людина вважала смерть чимось природним, була готовою до зустрічі з нею, до «перекинутої» смерті (20ст.), коли суспільство соромиться смерті, приховує та баналізує її [5,927].

Існує багато інших філософських трактувань проблеми. Так, у сучасній науці (зокрема, медицині) смерть трактується як загибель свідомості, оскільки родовою ознакою людини є свідомість. Л. Шварценберг пише: «Смерть людської істоти настає з того моменту, коли вмирає свідомість» [5,927]

У працях французького мислителя другої половини 20ст. Біша концептовано «новий» віталізм. Він визначає життя як «сукупність функцій, які чинять опір смерті», пориває з традицією трактувати вмирання як єдину смерть.

Три важливих нововведень Біша у трактуванні цього феномена зводяться до наступного: 1) «постулювання смерті як сутності, рівної за обсягом життю»; 2) «перетворення смерті на глобальний результат сукупності часткових смертей»; 3) «прийняття за модель «насильницьку смерть» замість «природної» (Ж. Дельоз) [5,927].

У працях класиків філософської антропології (М. Шелера, Г. Плеснера, А. Гелена) міститься виклик усім класичним концепціям про людину, зокрема про людське життя та смерть. За Максом Шелером, згідно його багаторівневої «організації» людини, в основі всього живого, в т. ч. людини, лежить *«чуттєвий порив»*. Але у пізній період творчості М. Шелер замінив це поняття іншим – *«всежиття»*, що знаменувало його поворот від теїзму до «динамічного пантеїзму». За М. Шелером, людина (на відміну від тварини) не завжди говорить світу «так». Вона може сказати також «ні». А «життю» протистоїть «дух». Людина не лише істота природна, але також – істота духовна. Отже, людина здатна сама обмежити власне життя, власний життєвий світ. Саме *дух і свідомість* людини виступають такими «обмежувачами» власного життя. Людина виступає *творцем* як власного життя, власного життєвого простору, так і власної смерті.

В ексцентричному варіанті антропологічної версії філософської антропології Г. Плеснера людина постає як істота, що творить сама власне життя, власне існування. Людина – істота *ексцентрична* та *самостворююча*. Як істота культурна, вона завжди страждає та побоюється за власне життя. Отже, за Г. Плеснером, людина постійно перебуває перед обличчям смерті, *на межі*. Згідно закону утопічного місцерозташування людина, відкидаючи абсолютне, постійно потребує його для власного «утримання» у світі. Звідси – необхідність у створенні утопічних проєктів, у цій «ересі утопізму» (за словами С. Франка). Утопічні проєкти А. Платонова, як і утопії М. Федорова, пояснюються насамперед відчаєм сучасної людини, відчайдушною спробою подолати смерть, «утопічним місцеперебуванням» людської істоти.

Аналізуючи сприйняття смерті персонажами платонівських творів, звертаєш увагу на те, що для цих людей смерть – явище тимчасове. Це, по-перше, *«продовження життя»* (а життя – це *«продовження»* смерті); по-друге, це *«мандрівка у невідоме»* (або ж – *«повернення»* у країну дитинства).

Складається враження, що «людям майбутнього» А. Платонова (Степан Копенкін, Москва Честнова та інші) «страх смерті» взагалі невластивий. Так, коли важко поранений Копенкін (ром. «Чевенгур») помирає, він турбується не стільки про втрату життя, як про те, що йому соромно помирати, коли на нього дивляться інші люди, думає про Розу, яка залишається самотньою (Роза Люксембург – омріяний образ неіснуючої, вже померлої людини, яку закоханий Степан ніколи не бачив і не зустрів) [6,396].

Філософи і психологи Заходу протягом останніх десятиліть багато вивчали ставлення людини до власної смерті. Так, А. Вейсман, Е. Кюблер-Росс, В. Шиблз наголошують на тому, що страх вмирати є ознакою людини, яка належить до сучасної західної цивілізації. На думку Дж. Чорона, «повне відкриття смерті – це кордон між примітивною і сучасною людиною» [7,27].

В. Сабіров також акцентує на позаособистому характері цього почуття людини: «...Ставлення до смерті, страх перед нею переважно міститься за межами свідомості та самосвідомості особистості. Вони, зазвичай, детерміновані великою кількістю мотивів, що не завжди піддаються раціоналізації або, будучи укоріненими у суспільному бутті, культурі або духовному світі, мають трансперсональне походження» [8,102].

Можна припустити, що відсутність страху перед смертю у персонажів А. Платонова пояснюється такими причинами:

1) *«люди майбутнього»* А. Платонова – це символічні типи ідеальних людей – творців Утопії. У них відсутні численні *«негативні»* риси *«людей минулого»* або перехідного типу *«людей сучасності»*, а саме: боягузливість, страх перед невідомим, нерішучість, невпевненість у собі, недовіра до людей, страх перед природою як «одвічним ворогом людства» (за М. Федоровим), потяг до накопичення (взагалі – зосередженість на *«матеріальному»* як протизвазі *«духовному»*), т. зв. *«буржуазний індивідуалізм»*; одним словом – риси міщанина. Вони – альтруїсти. Позбавивши своїх позитивних персонажів вказаних вище рис, А. Платонов позбавляє їх також страху перед смертю як перед чимось найбільш невідомим та загадковим для кожної людської істоти;

2) Для людини з творів А. Платонова притаманне *відчуття власного безсмертя*, відчуття того, що за межами смертного кінця існує потойбічне існування, *«продовження життя»*, перетікання життя земного у життя потойбічне. Таке відчуття ґрунтується на усвідомленні (або підсвідомому переживанні) циклічності людського життя, де смерть – це народження, а народження людини – це її смерть. Так, у романі «Чевенгур» зустрічаємо епізод смерті машиніста-наставника (цитуюмо мовою оригіналу):

«Машинист-наставник закрыв глаза и подержал их в нежной тьме; никакой смерти он не чувствовал – прежняя теплота тела была с ним, только раньше он ее никогда не ощущал, а теперь будто купался в горячих обнаженных соках своих внутренностей. Все это уже случилось с ним, но очень давно, и где – нельзя вспомнить.<...> Наставник вспомнил, где он видел эту тихую горячую тьму: это просто теснота внутри его матери, и он снова всовывается меж ее расставленных костей, но не может пролезть от своего слишком большого старого роста ... [6,68].

Сучасний психолог С. Гроф приходиться до висновку, що вмирання людини можна порівняти із народженням; воно і є свого роду *«повторним народженням»*. Він зазначає, що перед самим народженням дитина відчуває страх, «світ видається темним і загрозливим, людина (перебуваючи в стані ембріону.-О. Б) сприймає ситуацію як клаустрофобічний жахливий сон й відчуває жорстокі душевні тортури» [9,89].

Л. Вотсон у книзі «Помилка Ромео» проводить паралелі між ВПІ (відчуттям позатілесного існування) та моментом народження: «Можливо, ми вперше знайомимось зі смертю у момент народження. Мало кому із людей випадає пережити ще раз таку небезпечну й страхітливую подорож, яку вона пережила [з'являючись на світ]. Ми ніколи, мабуть, не дізнаємось, що відбувається в цей час у свідомості дитини, але, ймовірно, його відчуття нагадують *різні стадії вмирання*» [10,112].

Е. Кюблер-Росс у книзі «Про смерть та вмирання» виокремлює 5 стадій вмирання людини. Ці ступені сходження людини у потойбічний світ Кюблер – Росс простежила й описала, спостерігаючи за смертельно хворими, невиліковними пацієнтами [11,100]: *«заперечення»* (хворий вперше дізнається про можливість власної смерті, й це нове знання народжує у ньому категоричне відкидання подібної можливості або сумніви у такому розвитку подій); 2) *«гнів»* (людина стає знервованою, агресивною тому, що думка про найгірший перебіг подій зміцнюється у її свідомості; 3) *«угода»* (виснажена переживаннями людина хапається, наче потопельник за соломинку, за рятувну ідею; людина наче підписує *«угоду»* з долею або з вищою силою, замість цього обіцяючи щось виконати або ж змінити у своїй поведінці); 4) *«депресія»* (вмираючий переживає комплекс провини, знову озирається на своє життя; терези схиляються вже на сторону смерті; людина починає байдужати, утомлена фізично, морально, психологічно, примирюється зі своєю долею та заспокоюється).

У романі «Чевенгур» (в епізоді смерті машиніста-наставника) А. Платонов описує вищеназвані ступені вмирання людини (хоча машиніст помирає від травми, а не від хвороби).

Спочатку наставник *«заперечує»* можливість своєї смерті. Він закликає людей, які стоять поруч, зупинити кровотечу, помазавши йому голову нафтою:

«... - Ну вот , ну вот! – поощрил наставник. - Вот мне и полегчало. А вы думали, я умру? Рано еще ликовать...» [6,67].

Наставник став знервованим, з'являється агресивність, він обсипає лайкою людей, які знаходяться біля нього. Це *«друга стадія»*.

На третій стадії (*«угода»*) *«наставник вдруг открыл глаза и зорко взгляделся в лица подчиненных и товарищей. Во взоре его еще блеснула ясная жизнь, но он уже томился в туманном напряжении, а побелевшие веки закатывались в подбровную глазницу»*.

-Чого плачете? – с остатком обычного раздражения спросил наставник. Никто не плакал ...» [6,68].

На цій стадії машиніст-наставник немов перебуває одною ногою у житті, а іншою – по той бік життя. Він «вирушає у загадкову подорож». На останніх двох стадіях наставник заплющує очі, відчуваючи тепло, згадуючи приємні миттєвості. Врешті-решт, він заспокоюється остаточно, дає останні вказівки впевненим, спокійним, твердим голосом мандрівника до країни Харона, який має вирушати:

«-Просуньте меня поглубже в трубу, - прошептал он опухшими детскими губами, ясно осознавая, что он через девять месяцев снова родится...» [6,68].

3. Фрейд у книзі «Психологія несвідомого» висунув знамениту тезу про те, що людині властиві два потяги: «потяг до життя» та «потяг до смерті» (Todestriebe). Отже, за фрейдівською концепцією ці два потяги характеризують існування людини, даючи йому певні спрямування – як у бік Життя, так і у бік Смерті: оскільки людське буття не обмежується лише життям, а спрямовується по той бік його. Герої творів А. Платонова це гостро відчувають. Для них буття – це перебування по обидва боки смерті, а смерть – це лише кордон, знак на цьому циклічному шляху «-Народження-Життя-Смерть-інше Життя-».

Як зазначає Г. Шалашенко, проблема смерті взагалі є дуже суттєвою антропологічною проблемою. Вона – важлива перешкода на шляху людини до примирення із собою: «Притаманне людині усвідомлення смерті, що їй загрожує, дане їй безпосередньо з її індивідуальною свідомістю, і чим більше розвивається остання, тим більше зростає й перше» [12,103].

Далі автор окреслює можливі шляхи «пом'якшення» цього факту. Перший, на його думку, – «витіснення» думок про смерть зі свідомості (що природно виникають у людині). Другий шлях – «посилаючись на те, що людина по смерті живе у тому, з чим вона ідентифікувала себе за життя і що її переживе: в нащадках, працях, соціальних інституціях тощо» [12,103-104]. Г.Шалашенко зауважує, що перший шлях (витіснення) можливий лише як тимчасовий (і дійсно, за висновками психоаналітиків, усі витіснені зі свідомості бажання та інтереси потрапляють у підсвідоме, залишаючись у межах людської психіки). «Що ж до другого способу – ідентифікації, то вона ще за життя містить у собі тенденцію до розпорошення і втрати цілісності моєї особистості, і хто намагався в житті ототожнювати себе з численними справами свого життя, нащадками, інституціями тощо, той мав досить нестабільну конституцію особистості, що тяжіє до розпаду» [12,104].

Отже, ми переходимо до дуже цікавого питання – можливості світопереживання, «подолання смерті» людиною в творчості Андрія Платонова.

У платонівських «людей майбутнього», як було показано вище, світопереживання здійснюється досить просто. Вони не думають про смерть, не помічають її. Усією своєю поведінкою вони наче стверджують: «смерті не існує»; «смерть – це пережиток минулого»; «смерть – це і є минуле». Цей тип платонівських персонажів існує лише в майбутньому, працює для майбутнього.

Більше того, смерть та вмирання сприймаються як щось вороже.

Деякі персонажі А.Платонова в кінці життя повертаються у тваринне існування. Так, у романі «Чевенгур» тіло маленького хлопчика – сина жебрачки перед смертю покривається шерстю [6,300].

У повісті «Котлован» описується робітниця Юлія: «... длинные обнаженные ноги были покрыты густым пухом, почти шерстью, выросшей от болезней и бесприютности, - какая-то древняя, ожившая сила превращала мертвую еще при ее жизни в обрастающее шкурой животное» [13,145].

В оповіданні «Вітер зі звалища» про собаку автор говорить, що вона – колишня людина, доведена лихом та бідністю «до бессмысленности животного» [14,89]. Герой цього оповідання Ліхтенберг перетворюється на мавпу: «... По телу его от вечных ран и

загрязнений – пошла сплошная темная зараза, похожая на волчанку, а поверх ее выросла густая шерсть» [14,87-88].

Один з діючих осіб «Котловану» – ведмідь-коваль. Про цю істоту невідомо – справжній це ведмідь, або «колишня людина».

Можливо, надання вмираючим (або померлим) людям тваринних рис і ознак пояснюється тим, що А.Платонов вважає смерть чимось неприродним, ворожим як для людини, так і для тварин, рослин. Смерть, вмирання є зовсім неприродним, ненормальним для людей. Тому не випадково, що тваринних ознак набувають саме ті персонажі, які помирають від хвороб, голоду, соціальних негараздів. Перелічені явища перебувають для Платонова в одному ряді зі смертю як вороги людини. Ця позиція робить російського письменника прямим послідовником М.Федорова, для якого смерть також була одвічним ворогом, якого можна перемогти (так само як хвороби, війни, бідність та інше). Ідея необхідності подолання смерті проходить крізь усю філософію Миколи Федорова. Російський релігійний мислитель оригінально підходить до цього питання. На думку М.Федорова, людина повинна відчутти «своє сирітство» й звернутись до Бога з молитвою про батьків ... Висловлюючи своє прохання усіма зовнішніми засобами та силами, осиротіла істота повертає життя батькам й дістає безсмертя для самого себе [15,240].

Людина, окрім того, повинна вжити певних практичних заходів задля перебудови суспільства і природи розумом та волею, тому що, як попереджає назва однієї з фєдорівських праць, «Поки буде смерть, буде і голод, і хвороби, й навпаки, - поки будуть хвороби і голод, доти буде смерть». Для подолання цих негараздів, Федоров пропонує встановити т. зв. «регулятор природи». Людина повинна науково-технічними засобами регулювати клімат на поверхні Землі, усі біологічні процеси. Великого значення М.Федоров надав також «військовообов'язковій державі», яка мусить очолити процес регуляції, управління «сліпою, смертоносною силою, що умертвила наших предків...» [16,77].

А.Платонов поділяв думки М.Федорова про необхідність та способи «подолання смерті». Ідея «метеоричної» та «космічної» регуляції міститься у ранній фантастичній прозі письменника «Маркун», «Нащадки Сонця», «Місячна бомба», «Ефірний тракт».

Розглянемо детальніше деякі складові філософської концепції Миколи Федорова (у питаннях, пов'язаних з ідеєю подолання смерті «мислячою істотою», тобто людиною), оскільки прямий вплив фєдорівської утопії на всю творчість Андрія Платонова є незаперечним.

М.Федоров у «Філософії спільної справи» застерігає від омани, яку несуть деякі філософські школи та вчення. Він різко критикує як позитивізм Г.Спенсера та О.Конта, так і критицизм І.Канта. На думку М.Федорова, Кант прирік знання на «вічне дитинство». Його філософія керується дуже обмеженим досвідом, залишаючи багато речей принципово нерозкритими для пізнання. Згідно позитивізму, «спасіння не лише неможливе, але й небажане; вчення ж про прогрес виключає вчення про воскресіння» [16,48]. А розуміючи суспільство як єдиний організм, позитивізм «унеможливорює також процес повноліття суспільства» [16,52]. Прогрес, на думку Федорова, взагалі посилює прірву між синами та батьками. Він робить батьків та предків «підсудними», а синів та нащадків – суддями. ... Історики – це судді над померлими, тобто над тими, хто вже спіткали вищу міру покарання, смертну кару, а сини – це судді над не померлими [16,52]. За М.Федоровим, прогрес було за позичено у «сліпої природи» та додано для пояснення сутності життєвих процесів та розвитку життя. «Воскресіння не є прогресом, але воно потребує дійсного вдосконалення, справжньої досконалості; ... Воскресіння є заміна хіті народження свідомим відтворенням . Будь-який інший прогрес є штучним, довільним, видуманим, а не природним та необхідним» [16,51].

Так само критично М.Федоров ставиться до соціалістичних та комуністичних ідей. На його думку, соціалізм – це «брехня», оскільки «братерством він називає людей, чужих один одному, пов'язаних лише зовнішніми вигодами; тоді як спорідненість справжня,

кровна, пов'язана внутрішнім почуттям; почуття спорідненості не може обмежитись лицепредставленням та потребує лицеспоглядання; смерть лицеспоглядання перетворює на лицепредставлення, й тому почуття спорідненості потребує поновлення померлого, для нього померлий є незамінним, тоді як для товариства смерть є втратою, яку можна в повній мірі замінити»[16,56].

Отже, розглянувши провідні для своєї епохи філософські напрями, Микола Федоров робить висновок, що жоден із них не вказує справжнього шляху для подолання смерті. Цікаво, що проект Федорова мав практичне спрямування, тому його можна назвати утопічним. В основі ж федорівського проекту лежить християнська концепція воскресіння, а також християнська православна віра у воскресіння та об'єднання людей заради спасіння.

Шлях до справжнього воскресіння померлих лежить через виховання. Таке виховання не повинно озброювати синів проти батьків, а також навпаки, мусить ставити головною задачею для синів – воскресіння батьків. За М.Федоровим, таке виховання мусить бути «взаємним поверненням сердець батьків та синів один одному». «Істинне виховання лежить не в усвідомленні переваги над батьками, а в усвідомленні батьків у собі й себе у них. Воскресіння є повний вираз повноліття, вихід зі школи; воно потребує спільності самостійних осіб, синів, що беруть участь у спільній справі воскресіння батьків. Із вихованням закінчується справа батьків й розпочинається справа синів – воскресителів. У народженні та вихованні батьки віддають своє життя дітям, а у справі воскресіння починається повернення життя батькам, у чому й полягає повноліття» [16,56].

Отже, подолання смерті, смертності людського існування у Федорова – складний та багатоетапний процес. Він потребує величезної кількості духовних зусиль від людини. Людина-воскреситель повинна набувати багатьох рис істоти не лише мислячої, але істоти духовної. Саме тому такої великої ваги надається процесу «виховання синів», бо саме їм належить займатись справою воскресіння предків та єднання поколінь. Таким чином, боротьба зі смертю – не лише екзистенційний двобій, а процес трансцендентний, духовний.

Тому цей процес неможливо здійснювати в рамках революційних соціальних перетворень, а також керуючись кантівською етикою, яка була породжена Просвітництвом. Одновимірність, спрощеність цих концепцій не залишає шансів складному духовному процесу воскресіння. Останній є водночас процесом об'єднання і процесом духовного та морального очищення людини; цей процес виступає як гармонійний та цілісний духовний прорив у майбутнє.

Як справедливо зауважив М.Геллер, для Платонова ідея безсмертя ніколи не існувала у формі «особистого безсмертя». «Смерть для Платонова – ворог, боротьба з яким дозволяє об'єднати людство, а це об'єднання навколо (спільної справи) дозволяє досягнути (братерського стану), зробити усіх людей братами, виявити в людях душу» [17,53].

На думку В.Чалмаєва, смерть (так само як «безглуздя» буття, фатальна безпорадність людини перед сліпими силами природи) є ознакою попередніх, докомуністичних формацій. У романі «Чевенгур», як зауважує В.Чалмаєв, люди перебувають у пошуках Раю («Чевенгур – це міф про мужицький Рай») [18,618]. Але, на наш погляд, проблема полягає значно глибше. Справа не в соціальних побудовах, не в «формаціях».

Так, герої творів А.Платонова прагнуть віднайти втрачений Рай. Дійсно, автор експериментує зі своїми персонажами, «випробовуючи утопію». Але це випробовування лежить під соціальним або історичним фундаментом.

А.Платонов випробовує, перш за все, людську природу, саму сутність людини. На що людина здатна? Де закінчуються її сили? Чи спроможна людська істота об'єднатись з природою та іншими людьми у нерозривне ціле, нову, небачену досі спільноту, в якій

природа і соціум зливаються й переходять одне в одне? Й, нарешті, головне питання: чи спроможна людина подолати смерть?

В творах А.Платонова ми зустрічаємо трагічні образи дітей – хворобливих, наповнених стражданнями істот. Це «діти - старі». Часто зустрічається мотив дитячої смерті (мертва дитина в романі «Чевенгур»); Настя з повісті «Котлован»; дитина, яка вмирає у фіналі п'єси «Чотирнадцять Червоних Хатинок» та інші. Ці мотиви у Платонова є антитезою майбутньої «гармонії». Дитячі страждання та смерть символізує важкий, небезпечний шлях нового суспільства, нещодавно народженого. І дійсно, не встигнувши народитись, мрія про Рай для всіх знедолених померла, наче дитина, ще не зміцнивши, не досягнувши зрілого віку. Замість нового, небаченого ще суспільства люди отримали нове рабство, нову деспотію. В онтологічному вимірі це означає, що *людина так і не зуміла звільнитись*. Пророцтво Ф.Достоевського про неможливість побудувати щастя для всіх ціною нещастя хоча б однієї людини справдилося. Вхід до Раю лежить через душу кожного.

У творах А. Платонова зустрічаємо й *інші типи світопереживання*. Самотні та фанатично віддані своїй справі науковці з ранніх творів письменника уособлюють другий тип досягнення безсмертя – вони втілюють своє єство, свою сутність у продукти праці (турбіну небаченої потужності Маркуна; прилад, що випромінює «ультрасвітло» Вогулова; «місячна бомба» інженера Крейцкопфа; «ефірний тракт» Ф.Попова та його учня Михайла Кірпічникова). Третій тип світопереживання характеризує багатьох платонівських «людей майбутнього», для яких «духовне» домінує над матеріальним дуже виразно. Яскравий приклад – герої «воєнних творів» (наприклад, Красносельський, Цибулько, Одинцов, Фільченко, Паршин з оповідання «Одухотворені люди» або ж Москва Честнова – з роману «Щаслива Москва»). Це *люди-жертви*. Вони кладуть тіло і душу заради інших.

Четвертий («синтетичний») тип властивий для героїв пізніх творів А.Платонова. Вони є найбільш цілісними, різнобічними постатями, мають власну філософію життя. Це герої оповідання «Фро», «третій син» (з однойменного оповідання); старий механік Петро Савелійович (опов. «Старий механік»), машиніст Мальцев (опов. «У прекрасному та шаленому світі»). Ставлення до смерті як до ворога людського роду та сприйняття смерті як «другого народження» людини можуть здаватись суперечливими позиціями. Але, на наш погляд, тут немає протиріччя. У наміченій А.Платоновим концепції «другого народження» як *повернення людини до джерел власного буття*, можна побачити скоріше фрагмент утопії, а саме: після повної перемоги людства над смертю остання стане *повторним народженням, перетворенням людини, оновленням її сутності та образу*. А поки що смерть є такою лише для окремих людей, які її не бояться (як, наприклад, машиніст-наставник із «Чевенгура» або «Одухотворені люди» із севастопольського оповідання).

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що проблема смерті та її подолання людиною – одна з центральних у А.Платонова. Ця проблема знайшла своє символічне втілення в багатьох творах російського письменника. А.Платонов намагався вирішити її у дусі утопізму, спираючись на філософію Миколи Федорова, хоча випробував й інші підходи.

У цьому контексті перспективним для дослідження видається питання символізації в літературі взаємопереходу життя у смерть (або: «живого» у «мертве»), і навпаки. Це питання вирішували філософи М.Федоров, В. Вернадський, К.Цюлковський, а вплив їхніх концепцій на платонівську творчість вже доведено багатьма дослідниками. Перспективним для подальших розвідок у даному напрямі є також питання, пов'язані з символізацією трансцендентного в творчості Андрія Платонова (зокрема, трансцендентні та імманентні аспекти буття людини у їхньому зв'язку з танатологічною проблематикою).

ЛІТЕРАТУРА

1. Семёнова С.Г. Мытарства идеала. К выходу в свет «Чевенгура» Андрея Платонова // В кн.: Платонов А.П. Чевенгур. –М., 1991. – 656с.
2. Демичев А.В. Тематичность смерти. Дискурсы и концепты //Человек 2001, №2.-С. 158-170.
3. Зайцева З.Н. Мартин Хайдеггер: Язык и Время // В кн.: Хайдеггер М. Разговор на просёлочной дороге. –М.,1991. – 192с.
4. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. М., 2003.– 312с.
5. Смерть // Новейший философский словарь: [3-е изд.,исправл.] – Минск, 2003. – 1280с.
6. Платонов А. Чевенгур. – М., 1991. – 656с.
7. Choron J. Death and Western Thought. – NY, 1973.
8. Сабиров В.Ш. О мировоззренческих основах современной западной танатологии //Человек. 2002, №5. – с.99-111.
9. Гроф С., Гроф К. Сияющие города и адские муки // В кн.: Жизнь после смерти.–М., 1990. – 319 с.
10. Лаврин А. Хроники Харона. Энциклопедия смерти. – М., 1993. – 580с.
11. Kubler-Ross E. On Death and Dying. – NY, 1974.
12. Табачковський В.Г., Булатов М.О., Хамітов Н.В. та ін. Філософія: світ людини. Курс лекцій. – К, 2003. – 432с.
13. Платонов А. Котлован // В кн.: Государственный житель: Проза. Ранние сочинения. Письма. – М., 1988. – 540с.
14. Платонов А. Мусорный ветер // В кн.: Избранные произведения. – М., 1983. –880с.
15. Фёдоров Н.Ф. Небесные науки как факт и как проект// Собрание сочинений.-М., 1995. – Т.2. – 503с.
16. Фёдоров Н.Ф. Записка от неучёных к учёным ...// Собрание сочинений. – М., 1995. – Т.1. – 527с.
17. Геллер М. Андрей Платонов в поисках счастья. – М., 1999. – 480с.
18. Чалмаев В. Утонувший колокол// В кн.: Платонов А. Живя главной жизнью. –М.,1989. – 440с.